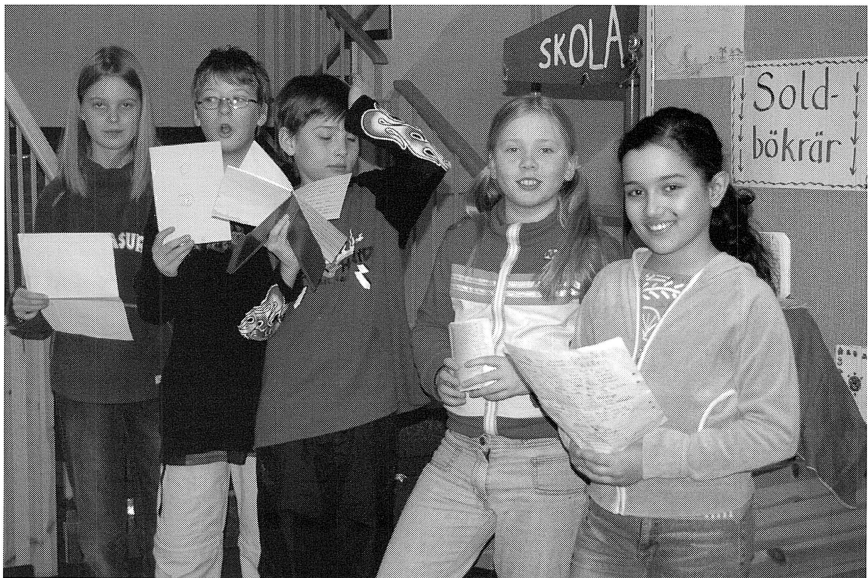

Soldmål (sollerömålet) – ett modersmål

Ja, nu vet innt i umm i sa bruk soldmål älld svännska, männ ä lä full su va svännsko, då ä sa va so långt. Ä e ju innt so månggär så e voni leså soldmål.

Idag är attityden till dialekter positivare än någonsin tidigare, vilket märks både i media och i det intresse som visas vid arrangemang, som rör språk och dialekter. Det arbetas i både stort och smått för att försöka rädda dialekterna i övre Dalarna. På Solleröns egen hemsida på internet (www.solleron.nu) presenteras varje dag ett ord på sollerösmål. En kurs i sollerösmål för inflyttade har startat med Lina Margit Andersson som ledare. Linda Ekmark har skrivit en C-uppsats i nordiska språk om sollerösmål. Radio Dalarna sänder återigen ett dalmålsprogram varannan onsdag. Före jul presenterades två rapporter, dels om projektet Dalmål i skolan, som genomfördes läsåret 2004/2005, dels Dalmålsstudien. Och TV sänder dialektprogram.

Exempel på arbete med soldmål: Solleröeleverna Anna-Bara Mattsson, Joakim Almgren, Christian Eriksson, Amanda Norlin och Kimiya Favre gjorde "soldbökrär" läsåret 2004/05.

Jag ska i den här artikeln redogöra för en del av det arbete som gjorts under de senaste åren för att försöka rädda solleröområdet och de andra dalmålen. Ett klargörande: Ordet dalmål användes annorlunda, när jag växte upp. Vi sa att en person talade dalmål, när han *svenskade*, men det hördes att han var från Dalarna. Nu är det så att språkforskarna har använt begreppet dalmål för våra lokala språk, alltså solleröområdet, älvdalska etc, och vi som engagerat oss för lokalspråken har fått kapitulera för detta.

Dalmålsakademien och Dalmålsstudien

År 1998 skapade en grupp dalmålsentusiaster en ny förening, Dalmålsakademien. Dess ändamål är enligt stadgarna:

- Att främja dalmålets fortlevnad
- Att genom information till institutioner, föreningar och enskilda sprida kunskap om de enskilda folkmålen i Dalarna betydelse
- Att skapa förutsättningar för folkmålen dokumentation

Medlemmar i Dalmålsakademien är språk- och hembygdsföreningar och enskilda, som önskar stödja denna verksamhet. Lina Margit Andersson från Sollerön var med i styrelsen från början. För närvarande sitter jag med i styrelsen, och Suzanne Danielsson, Gesunda, är adjungerad. Helmer Nilsson är revisorsersättare.

Något av det första som Dalmålsakademien tog itu med var att genomföra en enkät, Dalmålsstudien, i dalmålsområdet till alla skolbarn mellan 4 och 12 år, deras målsmän och all skolpersonal. Detta innebar totalt cirka 12 000 enkätblad. Svarefrekvensen var hög, eftersom skolorna hjälpte till att samla in svaren (över 10 500 svar). I korthet visade Dalmålsstudien att det är mycket få barn som talar dalmål, dalskar, idag, men en majoritet av barnen (56,6%) vill lära sig dalmål, en majoritet (mellan 73,8 och 93,9%) av föräldrarna vill att barnen ska lära sig dalmål och en stor majoritet av skolpersonalen tycker att bevarande av dalmålet är viktigt. Resultaten presenterades i december 2006 i rapporten Dalmålsstudien, men när detta skrivs har den ännu inte kommit ut till biblioteken. Dalmålsakademins förhoppning är att den starka opinionen ska få beslutsfattare att stödja dalmålet. Projektledare för arbetet med Dalmålsstudien var Bernice Holknekt, Vattnäs. De övriga i arbetsgruppen var Anita Presthans, Mora, och Margit Andersson, Sollerön. I slutskedet ersattes Anita av Suzanne Danielsson, Sollerön.

Minoritetsspråkskonventionen

Ungefär samtidigt som arbetet med Dalmålsstudien pågick, skulle riksdagen ta beslut angående en europeisk konvention om minoritetsspråk. Dalmålsakademien skickade in ett remissvar och menade att dalmålet i vissa avseenden stämde bättre in på konventionens kriterier än de andra språk, som till sist fick så kallad minori-

tetspråksstatus, nämligen romani chib, finska, meän kieli (tornedalsfinska), samiska och jiddisch. Man kan faktiskt säga att beslutsfattarna saknade argument för att utesluta dalmålet från denna status, eftersom de förde ett ologiskt cirkelresonemang.

Sollerömålet är en del av identiteten

Minoritetsspråksutredningen sammanföll i tid med att jag skrev min C-uppsats i etnologi med titeln *"För att skilja oss från Mora-folk"*. Om sollerömålet som kommunikationsmedel och kultur- och identitetsbärare. Det intressantaste jag upptäckte när det gäller sollerömålet som kultur- och identitetsbärare var att jag träffade barn och ungdomar, som inte behärskade språket, men som ändå tyckte det var önskvärt eller till och med självklart att man skulle kunna tala det! Det ser jag som ett mycket starkt bevis för språkets viktiga roll i den lokala identiteten. Många barn och ungdomar vill alltså egentligen tala dalmål, men det "bara blir inte så". Hur kan vi ändra på detta?

Vad gäller språket som kommunikationsmedel undersökte jag vilket språk folk valde i olika situationer. När vi måltalande träffar någon och ska välja vilket språk vi ska kommunicera på, så går vi efter vad vi känner till om den andras språkkunskaper: Vet vi att personen i fråga kan sollerömål eller något annat dalmål, så pratar vi mål, annars inte, och detta språkval gör vi oftast helt omedvetet. Det låter kanske självklart för den som läser detta just nu, men det är tydligen inte det. Vissa språkforskare tycks mena att man väljer språk mycket mer medvetet. Ett ofta använt begrepp inom språkforskningen är *domän*, och man brukar visa att minoritetsspråket används i domänen 'hem och familj'. I min uppsats hävdar jag att detta är missvisande för sollerömålet, eftersom det används i alla domäner. De som behärskar sollerömål talar det oftast sinsemellan, även i språkblandade sällskap och oavsett samtalsämne eller plats för samtalen, om inte rikssvenskan är nödvändig för att andra närvarande ska förstå. Att det inte är domänen eller samtalsämnet som styr vilket språk vi väljer utan vad vi vet om samtalspartners språkkunskaper kan ha betydelse, när man funderar över hur man ska göra för att rädda språket. Något som alltså borde hjälpa till att bevara *soldmål* är att folk, som vill bli tilltalade på mål, bär en brosch med texten *Språk soldmål* eller liknande.

Färdär frå Soldn. Ordbok på soldmål

"Det började 1915. Håll Nils Mattsson och Karl Lärka, två ivriga hembygdsforskare började skriva ner ord på sollerömål. De skrev på små papperslappar som de samlade i ett kortregister." Så börjar historiken i den ordbok som så småningom blev resultatet år 1999. Då hade Margit Andersson och Suzanne Danielsson med dators hjälp sammanställt papperslapparnas noteringar till boken *Färdär frå Soldn*.

Spår från Sollerön. En ordbok på soldmål. Men dessförinnan hade även en informell grupp, kallad *Soldmålsajä*, arbetat med insamling och nedteckning av fler ord. Ordboken är ovanligt lättläst, och den innehåller även världshistoriens första soldmålsgrammatik, som Margit författat. Några ”besvärliga” orduppteckningar, som inte hann komma med i boken, har jag skrivit om i en uppsats i nordiska språk. Dessa ord finns här i en separat artikel.

Flera stora seminarier om dalmål, Billy Opel och en hel musikal på älvdalska!

De senaste åren har flera större seminarier anordnats, där dalmålet har varit i centrum. Kulturdagarna på Bonäs bygdegård 2002 hade rubriken “*Vår språkliga spännvidd*”, och den sedvanliga utflykten gick detta år till Sollerön och Rossberg, och många solleröbor fick tillfälle att prata och hjälpa till. Den som är intresserad kan läsa boken *Vår språkliga spännvidd* från kulturdagarna. Våren 2004 arrangerades “*Vilken språkskatt vi har i Mora kommun*” för nyckelpersoner i Mora kommun. Sommaren 2004 arrangerade landets största språkförening *Ulum Dalska* i Älvdalen, Uppsala universitet och Språk- och folkminnes-institutet i Uppsala, SOFI, seminariet “*Första konferensen om älvdalska*” (*Fuost konferensn um övdalsku*) för språkforskare från hela Norden. Samtidigt ägde premiären rum för musikalen *Oderwais*, där allt tal och all musik var på älvdalska. För dem som ej behärskade älvdalsmålet fanns en textremsa på svenska. Musiken var skriven av Verf Lena Egardt, och det hela regisserades av Suzanne Danielsson. Det var en underbar musikal. Jag skrattade och grät och tyckte faktiskt mycket bättre om den än om *Kristina från Duvemåla*, både vad gäller musik och stämning. Samma sommar satte Suzanne upp teatern *Malibambo* på solleröskogen, där en del av texten var på sollerömål. Sista mars 2005 ordnades ännu ett seminarium om Mora kommuns språkskatt, och även denna gång mötte drygt 100 personer upp. Vid båda mora-seminarierna fanns Suzanne, Margit Andersson och undertecknad med ”i krokarna” på olika sätt. Intressant vid det senare seminariet var att en stor del av ”pratet” från podiet skedde på mål, men jag själv blev så osäker på om det verkligen var publikens önskemål att jag ”svenskade” såsom jag brukar i officiella sammanhang. Det var ju dumt!

Våren 2004 gav Erik Morell, med artistnamnet Billy Opel, ut sin första skiva, *Kalasä i Långlet*, där han sjunger det mesta på selja-långletmål. Skivan blev en succé, och Erik blev årets kulturpristagare i Mora kommun. Bland titlarna kan nämnas *I a we yvurållt, kall* och den kanske populäraste, *Kwått – kwått - kwått*. Det verkar som han ”går hem” hos alla åldrar, och vid många av hans uppträdanden blir det fulla hus. Hans andra skiva, *Wir dända wirn*, utkom 2005. Billy Opel är en fantastisk ambassadör för dalmålet!

Litteratur och media

Dalmålsakademien gjorde 2004 en genomgång av verksamheter och idéer som genomförs i dalmålssocknarna för att stärka lokalspråken. Ordböcker finns åtminstone i Älvdalen, Rättvik, Järna och Sollerön. Arbete pågår med en ordbok i Venjan. I Mora, Orsa och Malung finns ordsamlingar och ordlistor. Grammatik finns för åtminstone östnorsmålet i Mora, älvdalskan, rättviksmålet, järnamålet, malungsmålet och sollerömmålet. I Mora finns ett trettiotal andra skrifter om och på lokalspråket, bland andra Mormålsbibeln. Mest litteratur har kanske Älvdalen med t ex Kerstin Ekmans bok *Hunden* översatt till älvdalska, *Rattsjin*, och elva barnböcker i olika format, som man kan höra på författarens hemsida (<http://go.to/byonn>). Även på sollerömmål och orsamål finns barnböcker. På några platser finns speciella språkföreningar eller grupper som arbetar specifikt med språket, till exempel *Ossmolslag* i Orsa, *Talô malungsmål* i Malung och *Ulum dalska* i Älvdalen. *Ulum Dalska* har en hemsida på internet: <http://www.ehf.w.se/ulumdalska/>. Dalmålsakademien håller på att skapa en hemsida.

Aktuellt på universitet och högskolor

Dalmålsakademien har redan från start haft flera språkforskare från olika universitet adjungerade till styrelsen. Den som mest aktivt arbetat med oss är Eva Olander från Orsa, doktorand i nordiska språk. Våren 2004 höll Eva ett föredrag om dalmål, attityder och språkval vid konferensen *Svenskans beskrivning* i Växjö. Föredraget finns även tryckt i en bok med titeln *Svenskans beskrivning*. Efter *Fuost konferensen um övdalsku* bildades *Rådödjärum* (Älvdalska språkrådet), som bestod av några språkforskare som tog till sin uppgift att utarbeta en ortografi för älvdalskan. Med ortografi menar man de tecken man använder för olika språkljud. I älvdalskan har man till exempel tecknet *ð*, som vi inte har i sollerömmål, eftersom vi saknar detta ljud. Ortografin blev klar lagom till *Ulum Dalskas* årsmöte 20 mars 2005. Sommaren 2005 gav Uppsala universitet en universitetskurs på 5 poäng i älvdalska. Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet har också skapat sin egen internet-hemsida för älvdalskan (<http://www.nordiska.uu.se/varasprak/alvdalska.htm>). Där kan man bl a läsa: ”älvdalskan är allvarligt hotad. Forskningen visar, att för att ett hotat språk ska kunna överleva krävs att språket inte bara finns som ämne på skolschemat, utan också att undervisningen i ett eller flera ämnen sker på språket.” Sedan i höstas kan vissa elever i Älvdalen välja att studera älvdalska inom ämnet Elevens val. Den möjligheten har eleverna på Våmhus skola i Mora kommun haft i många år, där läraren Ingela Näsén lett undervisningen. Högskolan Dalarna har under det gångna året visat intresse för att på något sätt engagera sig i dalmålet, men på vilket sätt är ännu inte bestämt.

Dalmål i skolan – projekt i Mora kommun

Dalmålsakademin, och många andra, har länge påpekat att skolan borde ta in dalmålet i skolan. Kulturnämnden i Mora kommun tog det första riktiga steget i och med att låta Kulturskolan Miranda och undertecknad arbeta med projektet Dalmål i skolan, på halvtid under läsåret 2004/2005. Det konkreta syftet var att inom skolan pröva arbetsmetoder, som bidrar till att minoritetsspråk kan överleva. En del av aktiviteterna ägde rum på Sollerö skola, och projektet har uppmärksammats i både regionala och rikstäckande media.

Här är exempel på aktiviteter, som ägt rum inom projektets ram:

Eftersom jag är bildlärare, så prövade vi att genomföra bildundervisning på sollerömål. Bildämnet är bra att börja med, när man ska öva ett nytt språk, eftersom det är så konkret. Läraren kan tala dalmål och samtidigt visa praktiskt vad eleverna ska göra.

Barnen gjorde egna böcker, där mer eller mindre av texten skrevs på sollerömål. Eleverna valde hur stor grad av sollerömål de skulle ha i sin text inuti boken. En del ”ganska nyinflyttade” elever valde att skriva hela sin text på sollerömål! Bokomslagen gjordes av pappkartong eller ovanliga material, t ex plåt, masonit och näver. Det var jätteroligt! Klassrummet och omgivande utrymmen blev en riktig verkstad, och eleverna skulle försöka komma ihåg att använda *soldmål*, sollerömål, när de skulle benämna de saker de behövde: *Kann i få saxi? Var e tröjbitin?*

Läraren och eleverna tränade vissa användbara fraser, t ex *Vir siåssum i mårngu* (Vi ses i morgon). Det är bra att öva i talkör, alla tillsammans, så behöver ingen bli nervös.

En del musiklärare sjöng sånger på mål med eleverna, t ex Mora-knejjven, som jag komponerat alldeles själv.

Översättning av vissa sagor till sollerömål, nusnåsmål mm

Bakning på mål. På Sollerön bakade Lina Margit Andersson stjärkaku och pratade sollerömål med eleverna.

Tecknad film av en rolig historia på sollerömål, där elever på Noretskolan läser varsin mening. En snutt av filmen visades i de regionala nyheterna på TV.

Låtskrivarverkstad och tävling i låtskrivning på dalmål.

Vissa läromedel har skapats. I *Tipslista för Dalmål* i skolan har jag samlat alla idéer jag fått tag i, och sådant jag hittat på själv. Den är tryckt i en liten upplaga men finns också att ladda hem från Kulturskolan Mirandas hemsida på internet, <http://miranda.mora.se>, där förhoppningsvis mer och mer material kommer att inflyta även efter projekttidens slut.

Våmhusmaterialet *Womusmål ati skaulan* är såvitt jag vet det första publicerade läromedlet någonsin om någon dalmålsdialekt. Författare är Ingela Näsén. Jag har redigerat materialet och illustrerat. Utgivare är Kulturskolan Miranda, men materialet är fritt att kopiera och översättas till valfritt språk. Häftet finns att låna på biblioteket. Tanken är att läromedlet också ska ges ut som CD, som man kan stoppa in i datorn för att enkelt ändra texterna till sitt eget mål.

I slutfasen av projektet prövades så kallad modersmålsundervisning i sllerösmål på Sollerö skola. (Det som tidigare kallades hemspråk heter nu mera modersmål.) Hela 46 elever anmälades, vilket är 39 % av eleverna. En kommun är enligt grundskoleförordningen skyldig att tillhandahålla modersmålsundervisning, om det finns minst fem elever som behöver den. I dalmålsområdet vill mellan 74 och 94 % av föräldrarna att deras barn ska delta i undervisning i dalmål. Behovet finns alltså för tusentals barn i länet, men dalmål räknas inte som ett modersmål.

Slutsatsen är att modersmålsundervisning i dalmål är det man bör satsa på så fort som möjligt. Redan nu finns enskilda lärare, som arbetar med dalmål i skolan, men de enskilda lärarna mäktar oftast inte med att ta in dalmålet som en ingrediens i den vanliga undervisningen.

För att sådan modersmålsundervisning ska komma till stånd krävs ett samarbete i regionen. Åtgärderna måste för att bli verkningsfulla vara en del i en samlad språkpolitik på regional bas, där aktiviteterna märks och blir en del av regionens stolthet och särart. Rapporten går att beställa hos Kulturnämnden eller Kulturskolan Miranda. Den finns även på bibliotek och på landstingets/länsstyrelsens hemsida www.dalarna.se/Kultur under rubriken Språk, Artiklar, Dalmål i skolan.

Ökad status för dalmålet

År 2002 lämnade en kommitté under Kulturdepartementet ett slutbetänkande med namnet *Mål i mun. Förslag till handlingsprogram för svenska språket* (SOU 2002:27). Här är några intressanta citat:

- ”Svenskans dialekter — är bärare av skilda bygders speciella kultur, historia och traditioner — har en lång historia och representerar en talspråks-tradition som är av stort intresse språkligt och kulturellt. Dialekterna är viktiga bärare av vårt gemensamma kulturarv. — Bruket och bevarandet av dialekterna är inte bara viktiga för samhället som helhet utan också för de enskilda individer som talar dialekt. Vi menar att alla måste få sitt språk respekterat — språk och identitet hänger nära samman.”
- ”Vi föreslår att det skall kartläggas hur barnens språkutveckling inom dialekten ser ut och undersökas hur skolan kan stödja även den dialektala

språkutvecklingen. — det skall undersökas om dialekter kan ingå i modersmålsundervisningen — att det skall undersökas vilka möjligheter det finns att ta fram läromedel i olika dialekter.”

- ”Det är särskilt viktigt att barn och ungdomar i dialektala miljöer möter dialekter i mer officiella miljöer och inte enbart i hemmet eller på fritiden.”
- ”Det är viktigt att både svenska med brytning och dialekter får utrymme i radio och TV.”

Dalmålsakademien skickade ett remissvar på betänkandet och berömde de positiva formuleringarna samt krävde vissa åtgärder för att rädda dalmålet. Betänkandet låg till grund för regeringspropositionen *Bästa språket* i december 2005 (Prop.2005/06:2). En av rubrikerna är ”Dialekterna bör främjas”, och enligt det riksdagsbeslut som följde ska Språk- och folkminnesinstitutet, SOFI, i framtiden spela en mer aktiv roll för att främja dialekterna ”t.ex. i samarbete med skolor, bibliotek och museer”. Det låter lovande och är ett beslut vi kan hänvisa till i vårt arbete för att bevara dalmålet levande, men riksdagen gav SOFI alldeles för lite pengar till dialektarbetet, speciellt med tanke på att institutet tidigare tvingats göra stora nedskärningar.

Nu är frågan vilken väg som är bäst att gå för att bevara dalmålet levande, om det är genom att åberopa minoritetsspråkskonventionen eller inte. *Ulm Dalska* och Älvdalens kommun prövar just nu den vägen. Förutom de massor av initiativ som tas på gräsrotsnivå måste dalmålet på något sätt få en officiell status. Detta krävs för att häva den osäkerhet som finns huruvida dalmålet är värt så mycket. Dalmålet är värt så mycket! Det visar t.ex. den kraftiga opinionen i Dalmålsstudien. Förutom denna opinion finns det fem skäl till att bevara språklig mångfald, enligt en av världens ledande språkforskare, David Crystal (i boken *Language Death*):

- Vi behöver språklig mångfald på samma sätt som vi behöver ekologisk mångfald
- Språk uttrycker identitet
- Språk sammanlänkar nutid och dåtid
- Språk är ett bidrag till människans samlade kunskap
- Språk är intressanta i sig själva

Han menar att lokala språk är värdefulla för samhällets sammanhållning och vitalitet och för turismen, och de skapar stolthet för den egna kulturen och ger ett samhälle (och deras arbetskraft) självförtroende. Myndigheter bör se på dalmålet som en resurs för region och människor på det sätt som Crystal förespråkar. So tyttjär då i.

Sylvia Måsan